

İSLAM SANATINDA KANTÛRUS (KENTAUR) TASVİRİ

DEPICTION OF KANTÛRUS (CENTAUR) IN ISLAMIC ART

Hayrunnisa TURAN*

ÖZ

Sıra dışı melez yaratıklardan biri olarak bilinen kentaur figürü, İslam sanatında batı mitolojisi ve sanatından oldukça farklı bir anlam boyutunda algılanan konumuyla bu çalışmada incelemeye tabi tutulmaktadır. İslam literatüründe kantûrus adıyla anılan bu figürün astronomi ve astroloji ilimleriyle bağlantısı aynı zamanda İslam tasvir sanatına doğrudan yansıyan yüzünü teşkil etmektedir. Her ne kadar batı sanatında da figürün bu yönüyle ele alındığı tasvirlerle rastlanmaktaysa da bu coğrafyada büyük ölçüde mitolojik karakteriyle ön planda olduğu bilinmektedir. İslam sanatında ise kantûrus figürünün Yay burcu ve Kantûrus takımyıldızı temsiline münhasır olarak resmedildiği anlaşılmaktadır. Bu araştırma vesilesiyle farklı dönemlere ait çeşitli eserler üzerinden konuya ilişkin örnekler ortaya konulmakta ve tasvirin içeriğine ilişkin bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmaktadır. Örneklerin en erken tarihlisinin 8. yüzyılın başlarına, en geç tarihlisinin de 18. yüzyılın sonlarına ait olduğu tespit edilmiştir. Kentaur tasvirini içerdiği belirlenen eserler arasında elyazmalarındaki minyatürler çoğunluğu teşkil etmekle beraber, taş, maden ve seramik sanatından örnekler de önemli bir zenginlik oluşturmaktadır. İncelenen çeşitli eserler vasıtasıyla İslam sanatında kentaur figürünün bilhassa Selçuklu döneminde yoğunlaştığı, coğrafi açıdan ise Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusu ile İran'ın önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentaur, resim, burç, takımyıldız, astroloji, minyatür

ABSTRACT

In this study the centaur figure which is known as one of the extraordinary hybrid creatures, is subjected to research in Islamic art with its perceived position in a quite different meaning aspect from western mythology and art. Horse-human hybrid centaur is in the form of a horse from the waist down and a man up to the waist. The relationship between sciences of astronomy and astrology and this figure which is named as kantûrus in Islamic literature, forms its face reflecting directly to the Islamic painting in the meantime. Although some paintings are also encountered about the figure with this perspective in western art, it is known that remains widely at the forefront with its mythological character in this geography. However it is understood that the kantûrus

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8251-8556> ♦ E-mail: nisacakmakci@hotmail.com

figure is depicted exclusive to representation of zodiac sign (Sagittarius) and constellation (Centaur) in Islamic art. Sagittarius also called the Archer is in the shape of a centaur about the shoot his arrow. Centaur like Sagittarius is represented as half man and half horse. The constellation Centaur also seizes with one hand a wild beast called Lupus by the feet and holds aloft. Besides the other hand of the Centaur holds a bunch of leaves. This constellation is composed of a large number of stars. Some of the stars are on the arrow and the bow and the others on shoulders, legs, feet, knee, hoof or armpit of the centaur. Certain stars are also located in a garment fluttering from his back. On the occasion of this research, some examples in Islamic art from different periods and a variety of works related to the subject are presented and attempted to form a frame for content of this depiction. It is determined that the earliest dated one of the examples was from the beginning of the 8th century and the latest one from the end of 18th century. Among the examples which involve the centaur figure, together with miniatures in manuscripts constitute the majority, examples from stone, metal and ceramic works of art also create a substantial richness. By means of the researched various examples, it is understood that the centaur figure becomes prevalent especially in Seljuk period in Islamic art and geographically the east and southeast of Anatolia and Iran come into prominence. Concerning to the subject another astrological element related with centaur figure is a pseudoplanet called Jawzahar. It is considered that Sagittarius in relation with Jawzahar in the shape of dragon-tail reflect the ascending and descending nodes of the moon. The planet moves to the north is called the ascending node relates to the head of dragon and it moves to the south relates to the tail. In most of the depictions, the Sagittarius associated with a giant serpent or a dragon figure which symbolises Jawzahar referring to the lunar nodes of the moon. Lunar nodes were two opposite point of the moon's orbit and the ecliptic. Representations of Jawzahar appeared usually in the form of the bow-bending centaur shoots at the dragon attached to its tail.

Keywords: *Centaur, painting, zodiac sign, constellation, astrology, miniature*

Giriş

Kantûrus (kentaur) figürünün İslam sanatına yansımalarının doğrudan gökyüzü ilimleriyle ilişkili olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında bu ilimler üzerinde yoğunlaşarak bir analiz ortaya konmaya çalışılmıştır. Eski çağlardan itibaren insanoğlunun hayatı anlamlandırma çabasının, astronomi ilmi ile bu ilmin fizik ötesi boyutu şeklinde yorumlanan astroloji ilminin gelişimine de katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Gökyüzündeki konum ve hareketleriyle hayatı etkilediğine inanılan yıldız ve gezegenlere yönelik ilk tespit ve isimlendirme çalışmalarının, çeşitli gözlemler vesilesiyle bu cisimlerin yeryüzünde görülmüş ya da söylencelerle duyulmuş birtakım varlıklara benzetilmeleriyle neticelendirildiği ortaya çıkmaktadır. Mezopotamya merkezli olduğu düşünülen bu ilk değerlendirmelerin zamanla çeşitli coğrafyalardaki kavimlerce yaygınlaştırıldığı görülmektedir. Bir silsile halinde birbirini etkilediği, örnekler üzerinden takip edilebilen Babil, Mısır ve Yunan medeniyetlerine ait gökbilimsel verilerin aynı zamanda İslam medeniyetindeki astronomi ve astroloji çalışmalarının da alt yapısını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İslam literatüründe bir takımyıldızla ilişkin kantûrus (قنطورس) olarak ifade edilen kentaur kelimesi en yaygın kullanımıyla Yunan ve Roma mitolojisinin tuhaf yaratıklar kategorisindeki, vücutlarının belden yukarısı insan belden aşağısı at şeklinde melez yaratıklarını karşılamaktadır. Kelimenin kökeni tam bilinmemekle beraber bir rivayete göre “su kamçısı” anlamına gelmektedir ki bu açıklama aynı zamanda söz konusu yaratıkların aslen su ruhları olduğuna işaret etmektedir. Meydana çıkışlarını sağlayan önemli iki aktörden biri olarak bulutun zikredilmesi de su ile bağlantılarını pekiştirir niteliktedir. Çok daha eski bir başka rivayete göre ise “boğa vurucuları” anlamındaki Kentauroi kelimesi, mitolojide Teselya kralı İksiyon ile Nephele (Bulut)’nin birlikteliği sonucu ortaya çıkmış bir ırkı tanımlamaktadır. Konuya ilişkin anlatıya göre İksiyon’un Teselya kralı olduğu dönemde ülkesine yaban sığırı sürüleri musallat olmuştur. Kral İksiyon bu sürülerin yok edilmesini sağlamak üzere ödül teklif edince, Nephele isimli bir köyden bazı atılan okçular at sırtında gelerek sürüleri vurup öldürmüşlerdir. Bu anlatı ile antik Yunan’daki at-insan birleşimi kentaur kavramının Yunanistan yerlilerinin atlı istilacılara yönelik ilk tepkilerini temsil edebileceği görüşü¹ arasında bağlantı kurmak mümkündür. Atları ile ünlü Teselya bölgesinde yaşadığına inanılan kentaurlar çiğ etle beslenen, kötü davranışlı,² yabani, azgın, içki ve şehvet düşkünü yaratıklardır. Genel itibarıyla sevilmeyen bu yaratıklar arasında, sağlık tanrısı Asklepios’a hekimlik sanatını öğreten ve aynı zamanda meşhur savaşçı Akhilleus’un da hocası olan bilge Kheiron ya da konuksever Pholos gibi iyi huylu olanları da bulunmaktadır. Bir kaza sonucu Herakles eliyle öldürülen Kheiron’un baş tanrı Zeus tarafından gökyüzüne alınarak bir yıldızla dönüştürüldüğü³ ve bu yıldızın aynı zamanda Yay burcu (Sagittarius) ya da Kentaur takımyıldızı⁴ olarak anıldığı bilinmektedir.

1 Scobie, 1978, 142, 144.

2 Estin, Laporte, 2005, 116.

3 Bayladı, 2002, 125, 301, 302.

4 Dawson, 1949, 273.

Yunan mitolojisiyle ilişkili olarak kentaur isminin dilimizde mavi kantaron (*Centaurea cyanus*) ya da Peygamber çiçeği (düğümü) olarak bilinen bitkiye de verildiği anlaşılmaktadır. Hikayeye göre Herakles'in zehirli okuyla yaralanan Akhilleus'un yarası, hocası Kheiron'un tavsiyesi üzerine söz konusu bitkinin tatbikiyle iyileşmiş ve böylelikle bitkinin *centaurea* adıyla anılmasına vesile olmuştur. Hıristiyan sembolizminde de şifa ile ilişkilendirilerek Meryem ve İsa sembolü olarak anılan bu bitkinin Ortaçağ ve Rönesans resimlerinde sıklıkla tercih edildiği bilinmektedir. Ayrıca hassaslık, sadakat, güvenilirlik, güç ve haşmet sembolü olarak da kullanılan *centaurea* bitkisinin sonraları batı sanatında çeşitli ressamlar tarafından pek çok kez resmedildiği görülmektedir.⁵ Aynı çiçeğin 18. yüzyıl Osmanlı resim sanatında da örneklerine rastlanmaktadır.⁶

Türk mitolojisinde ise kentaur figürünün oldukça sınırlı bir düşünsel çerçeveye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu Sibirya'ya ait olduğu bilinen kentaur anlayışı, geri Tunguz kavimlerinde benimsenmiş astrolojik inancı yansıtmaktadır. Bu inanışa göre, usta bir kentaur avcı tarafından kovalanan üç geyik canlarını kurtarmak için göğe kaçarak Terazi burcunu oluşturmuştur.⁷ Çeşitli mitlerin ortaya koyduğu şekliyle yıldızlar, İslam öncesi Türk evren telakkisinde göksel varlıklar olmakla beraber, köken itibarıyla yerel varlıkların gökselleşmiş şekilleridir. Konuya ilişkin bir başka mite göre üç köpeklerle birlikte iki avcı at üstünde ava çıkarak av esnasında yollarını kaybedip, at ve köpekleriyle birlikte donarlar. Böylelikle gökyüzünde Büyük Ayı takımyıldızına dönüşürler.⁸ On iki hayvanlı Türk takviminde bir yıla adı verilecek kadar önemi haiz atın bozkır kültüründeki konumu, gök cisimleriyle ilişkilendirilmesini de anlaşılır kılmaktadır. Göçebe kavimlerin atların semiz bulunduğu güz mevsimini en müsait harp zamanı olarak değerlendirmeleri⁹ de aynı mevsime ait burçlardan biri olan Terazi burcunun kentaur avcıyla ilişkisi noktasında dikkat çekmektedir.

İslam Öncesi Sanatta Burç ve Takımyıldızı Temsilcisi Kentaur Figürü

On iki eşit parçaya bölünmüş burçlar kuşağına ilişkin bilinen en eski çivi yazılı metinler M.Ö. 5. yüzyıla tarihlendirilmekte ve bu tarihten itibaren geleneksel burçlar kuşağının şekillendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte M.Ö. 700'e tarihlendirilen Babil metinlerinin düzensiz burçlar kuşağına ilişkin malumat içerdiği bilinmektedir.¹⁰ Babil inanışında hastalık habercisi bir hadise karşısında muhtemel kötü sonuçları engellemek üzere yiyecek sunusunda bulunulan Yay burcu PA.BİL.SAG olarak adlandırılmaktadır.¹¹ Babillilere göre Yay burcu kentaur formundaki okçu figürüyle temsil edilmekte ve bir sembol olarak kentaurun, genç Babillilerin eğitiminde önemli yer tutan okçuluk ve bi-

5 Kandeler, Ullrich, 2009, 3298, 3299.

6 Demiriz, 2005, 285.

7 Ögel, 1995, 211.

8 Taş, 2017, 188, 189.

9 Taş, 2017, 168.

10 Gurshtein, 1997, 266.

11 Reiner, 1995, 86.

nicilikle ilişkilendirildiği düşünülmektedir.¹² Büyük ölçüde Babil astrolojisinin etkisi altındaki Helenistik astrolojinin kısmen Yunan ve Mısır unsurlarını da bu birikimle harmanladığı anlaşılmaktadır. MS 1. yüzyıla tarihlendirilen Mısır'daki Dendera burçlar kuşağı tasvirlerinin Babil mühürlerindeki ve sınır taşlarındaki tasvirlerle yakın ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Dendera burçlar kuşağında bir yay ve ok taşıyan kanatlı kentaur figürü biçimindeki Yay burcu tasviri, Babil sınır taşındaki tasvirin tüm detaylarıyla benzerlik arz etmektedir.¹³ Roma döneminde de örneklerine rastlanan burçlar kuşağı ve hassaten Yay burcu tasvirleri aynı sembolik öğelerle benzer figüratif aktarıma sahiptir. Batı sanatının sonraki dönemlerinde karşılaşılan, yay ve ok eşliğindeki kentaur figürü biçiminde yansıtılmış Yay burcu tasvirleri¹⁴ Antik Çağ'dan devralınan geleneğin sürdü-rüldüğünü ortaya koymaktadır. Batıdaki söz konusu tasvirlerde gök bilimlerine ilişkin kentaur figürü yalnızca Yay burcunu değil aynı zamanda Kentaur takımıyıldızını da temsil etmektedir. Takımıyıldızı tasvirinde burç betimlemesinden farklı olarak kentaur figürü ok ve yay yerine mızrak taşımakta ve bir eliyle de başka bir takımıyıldızını temsil eden yaban hayvanını tutmaktadır. Ancak her iki figürün ortak noktası anatomik hatlarının belirginleştirilmesi, çıplaklıklarıyla ön planda olmaları ve genellikle gür saç ve sakalla resmedilmeleridir.

Yahudi sanatında Yay burcunun, ok ve yay taşıyan bir insan figürü ya da yayı ve okuyla nişan almış bir kentaur figürü olmak üzere iki farklı şekilde tasvir edildiği örneklere rastlanmaktadır. Yahudi astrolojisine göre Yay burcunun ok atan insan figürü biçiminde gösterilmesi, burcun İbranice karşılığının okçu manasına gelmesi dolayısıyla sanatçının tasviri kelime anlamıyla ele alması ya da kentaurun bir pagan melez figürü olması nedeniyle bilinçli olarak bu figürü kullanmak istemediği yönünde yorumlanmaktadır.¹⁵

Budist sanatta da Wei isimli, elinde ok ve yay tutan okçu figür ile Qi adıyla at üzerinde betimlenen insan figürünün Yay burcu tasvirini oluşturduğu görülmektedir.¹⁶

İslam Sanatında Burç ve Takımıyıldızı Temsilcisi Kentaur Figürü

İslam sanatında karşılaşılan kentaur tasvirinin doğrudan astronomi ve astroloji ilimleriyle bağlantılı olarak Kavs (Yay) burcu ya da Kantûrus (Kentaur) takımıyıldızını temsil ettiği anlaşılmaktadır. En erken tarihli örneğine 8. yüzyılda inşa edilmiş bir saray yapısında rastlanmakla beraber, tasvirin yer aldığı eserler büyük ölçüde astronomi ve astroloji ilimleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı minyatürlü el yazmalarıdır. 11. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar örnekleri tespit edilmiş bu yazmalarda benzer özellikleriyle resmedilen kentaur figürü, bu çalışmada belli başlı eserler üzerinden kronolojik olarak sunulmuştur. Ayrıca Selçuklu dönemi, madeni eserler başta olmak üzere çeşitli eserlerde burçlar kuşağı betimlemelerinin ve hassaten sikkelerde kentaur figürlerinin yoğunluk

12 Webster, 1940, 42.

13 Waerden, 1952-3, 218, 226.

14 Bahsi geçen dönemlere ait tasvir örnekleri için bk. Bodnar, 2007, 96-100.

15 Hachlili, 1977, 67, 69.

16 Kotyk, 2018, 54.

kazandığı bir dönem olarak bilhassa önem arz etmektedir. Çalışmada farklı malzemeler üzerindeki bu örneklerden bir kısmına yer verilmiştir. Örneklerdeki belden aşağısı at belden yukarısı insan biçiminde ve ok-yay taşıy vazyetteki kentaur figürünün, Yay burcuna has olmak üzere büyük ölçüde ejder başıyla nihayetlenen bir kuyrukla resmedildiği görülmektedir. Bu tasvirlerdeki kentaur, geriye dönük biçimde yayını gerip okuyla ejdere nişan almış bir figür şeklindedir. Kantûrus takımyıldızını temsil eden kentaur figürü ise bir eliyle bağlantılı olduğu Aslan takımyıldızını bacağından tutar vaziyettedir. Tasvirlerden bazılarında kentaur figürü çıplakken, örneklerin büyük kısmında giysi ayrıntılarıyla karşılaşılmaktadır.

Tûsî'nin 1160 yılında telif ettiği *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'ta Kantûrus'tan, kutb-u cenûbdaki on beş yıldız sûretinden biri olarak bahsedilmekte, göbeğine değin âdem sûretinde göbeğinden aşağısının at sûretinde olduğu ve yüzünün maşrıka kuyruğunun ise mağripde bulunduğu bildirilmektedir. Aynı eserdeki bir başka rivayette ise Bahr-i Muhîr sahilindeki bir canavar şeklinde kentaur tanımlaması yapılması ilginçtir. Buna göre at insan anlamında "Feresü'n-nâs" (فرس الناس) denilen melez bir canavarın gövdesinin yarısı âdem diğer yarısı at biçimindedir. İnsan gibi konuşmayan bu yaratığın sesinin gayet güzel olduğu belirtilmekte, mûsiki ilminin ondan talim edildiği, bölge halkının daima Feresü'n-nâs'ın bulunduğu yere varıp çadırlar kurarak onun sesiyle sohbet ettikleri, sazende ve hanendelerin onun nağmelerini öğrendiği, aşıklar ve yiğitlerin o sahilden gitmeyip onun sesini dinlemeyi bekledikleri ve söz konusu yerin Zulûmât tarafında yer aldığı bildirilmektedir.¹⁷ Bu anlatıya göre gökbilimleriyle ilişkili kentaur muhayyilesinin İslam literatüründeki söylenceleri de etkilediği düşünülmektedir.

Astronomi ilmine göre Yay burcunda kentaur tasvirini oluşturan 31 yıldız bulunmaktayken, Kantûrus takımyıldızında 37 yıldız yer almaktadır.¹⁸ Arapçada yay manasındaki "kavs" (قوس) kelimesi ya da okçu manasındaki "râmi" (رامي) kelimesiyle ifade edilen Yay burcunun Farsça karşılığı ise yine okçu anlamındaki "tîr-endâz"dır (تير انداز). İslam astronomi alimlerinin meşhurlarından Birûnî'nin (öl. 1061?) tarifine göre Yay burcu boynuna kadar at biçimindeki, boynunda saçları bulunan, boynundan itibaren yarı insan görünümündeki, yayı ve okunu doğrultmuş vaziyette bir yaratıkla temsil edilmektedir. Güney yarımkürede konumlanmış Aslan takımyıldızının taşıyıcısı "hâmil'is-Seb'u"¹⁹ (حامل السبع) olarak da anılan Kantûrus ise Birûnî tarafından tıpkı Yay burcu gibi yarısı at yarısı insan biçimindeki bir yaratık²⁰ halinde, Lupus (Aslan) ismiyle de bilinen *Seb'u* (سبع) ta-

17 Tûsî, 2012, 32b, 344a-b. Tıpkıbasımından istifade edilen mevcut nüsha Tûsî'nin 1160 yılında kaleme aldığı Farsça telifinin Sultan I. Mehmed (1413-1421) dönemindeki Türkçe tercümesine dayanmakta olup, 1691-92'de Mehmed b. Mehmed eliyle istinsah edilmiştir. Bahsi geçen nüsha SK, Nuri Arlasez Koleksiyonu, No. 128'de kayıtlıdır.

18 Dorn, 1829, 387, 391. Yay burcunu oluşturan yıldızlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Upton, 1933, 194.

19 Harezmi, 1989, 238.

20 Kantûrus'un insan ve at suretinde olarak tanımlanması büyük İslam astronomu Bettânî (ö. 929)'nin yıldız kataloğunda da geçmektedir bk. Sela, 2016, 322.

kımyıldızını eliyle kavrar ve kaldırır vaziyette tarif edilmektedir. Birûnî eserinde, “Meccerre” (مجرة) olarak adlandırılan Samanyolu galaksisini ise çok sayıda bulutsu yıldızdan oluşan ve İkizler (Cevzâ-جوزا) ile Yay burcu arasında devreden büyük bir daire olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda İkizler ve Yay burcu gezegenlerin yükseliş (şeref-شرف) ve düşüş (hubût-هبوط) noktalarını temsilen de önem arz etmektedir. Ay gezegeniyle bağlantılı olarak tasavvur edilen ejderin başı anlamındaki “er-Re’su’l-Cevzâ” (الراس الجوزا) İkizler burcuyla, kuyruğu anlamındaki “ez-Zenbü’l-Kavs” (الذنب القوس) ise Yay burcuyla ilişkilendirilmektedir. Arapça ve Farsça astroloji ile astronomi metinlerinde geçtiği şekliyle²¹ Cevzeher (جوزهر) olarak adlandırılan ejderin baş ve kuyruğu hassaten Ay’ın boğumlarını yani gezegen yörüngesinin ekliptikle kesiştiği, karşılıklı zıt noktalardan ikisini ifade etmektedir. Ay’ın yükseliş boğumu olarak belirtilen kuzeye hareketi ejderin başına, düşüş boğumunu temsilen güneye doğru hareketi ise ejderin kuyruğuna işaret etmektedir.²² Bir başka ifadeyle ay feleğinin iki sathı paralel olan ve burçlar muntikasındaki diğer bir feleğine “felek-i cevzeher” de denmektedir. Ay’ın ve Güneş’in karşılaşarak kesiştiği iki noktaya ukdeteyn (iki boğum) denilmektedir. Ay’ın yörüngesinin yarısı güney yönünde, Güneş’in yörüngesinin yarısı ise kuzey yönündedir. Müneccimler, Ay’ın kuzey yönünde geçtiği o ukdeyi “baş” (راس-re’s), karşısındaki ukdeyi de “kuyruk (zenb-ذنب)” olarak ifade etmektedir. Ay’ın baş ve kuyruğunun seyri zıt yönde olup, devirlerini 19 yılda tamamlayarak bir burcu 19 ayda katederler. Yedi gezegenin cetvelinden sonra Cevzeher cetveli çizilerek oraya başın durumu yazılmaktayken, başa göre kuyruğun durumu bilindiğinden kuyruğun durumu yazılmamaktadır.²³ Yıldızların, evçlerin (zirve noktaları) ve cevzeherlerin burçlarda dağılmasıyla alemin yeniden oluşmaya başladığı ve ilk haline döndüğü de ifade edilmektedir.²⁴ Her ne kadar cevzeher kavramı sekizinci bir gezegen gibi itibar görmüşse de, bir gezegen olmanın dışında Ay’ın bir parçası (uydusu) olarak algılanıp, Ay’ın yörüngesinin ekliptiği keştiği noktalara ejder başı ve ejder kuyruğuna benzetilerek anlamlandırılmış ve takvim hesaplamalarında kullanılmıştır.²⁵

Farsça’da Gevzcıhr (كوزجر) olarak anıldığını bildiren meşhur İslam astronomu Hârizmî’nin (öl. 847) ifadesiyle Cevzeher, felekten iki dairenin üzerini kesen iki boğum olarak tanımlanmaktadır. Ejder (تینن-tinnîn) suretindeki bu oluşumda, boğumlardan biri baş diğeri kuyruk olarak isimlendirilmektedir. Gezegenlerin yükselişine ilişkin olarak da ejderin başının İkizler burcunda, kuyruğunun ise Yay burcunda şeref halini yaşadığı belirtilmektedir.²⁶ 1582’ye tarihlenen astrolojik muhtevaya sahip Osmanlı dönemi eseri *Metâliu’s-Saâde ve Menâfiu’s-Siyâde*’nin iki farklı nüshasında “Cevza’da Şeref-i Re’s” ve “Kavs’da Şeref-i Zenb” başlıklarıyla Cevzeher tasvirlerine yer verildiği görülmektedir. İkizler burcuyla ilişkilendirilen ejder başı tasviri, kıvrımlı ejder gövdesinin iki ucunda iki

21 Hartner, 1991, 501.

22 Birûnî, 1934, 70, 72, 87, 91, 110, 111, 258.

23 Şirvânî, 2019, 154, 188.

24 El-Endelüsî, 2014, 62.

25 Çaycı, 2000, 111, 112.

26 Harezmi, 1989, 243, 244, 247.

ayrı ejder başı şeklindeki; Yay burcuyla ilişkilendirilen ejder kuyruğu tasviri ise ejder kuyruğunun iki ucu arasında gerilmiş vaziyetteki bir yay ile yay üzerinden çekilmiş bir ok şeklindedir (Bk. Res. 19). Söz konusu boğumların astronomik önemi güneş ve ay tutulmalarını etkilemedeki rollerine dayanmaktadır. Bu tutulmalar Ay ve Güneş'in Ay boğumları üzerinde ya da yakınlarındaki dönemsel kavuşumuna bağlanmaktadır.²⁷

Ay ve Güneş tutulmaları ilkçağlarda düzensiz ve tahmin edilemez aralıklarla meydana gelmesi dolayısıyla şeytanların ve canavarların yol açtığı korkutucu olaylar şeklinde düşünülmüştür. Bu yaratıkların Ay ve Güneş'i yuttukları ancak tanrıların müdahalesiyle tekrardan tükürdüklerine inanılmıştır. Hindistan'daki inanişâ göre, şeytan Rahu ölümsüzlük içeceğini yudumlamaya cüret ettiği için tanrı Vişnu tarafından ikiye bölünmüşse de Ketu olarak adlandırılan baş ve kuyruğu sürekli olarak Ay ve Güneş'i tehdit etmiştir. Batı'da ise İran'dan Yunanistan'a ve ötesine uzanan coğrafyada bahsi geçen şeytanın yerini korkunç bir ejderin aldığı anlaşılmaktadır. Hindu astrolojisinde Ay'ın boğumlarını simgelemek üzere Rahu ve Ketu'nun diğer yedi gezegene eşlik ettiği ve tasvirlerine de bu şekilde yansıdığı görülmektedir.²⁸ Hint kökenli Budist astrolojisinde de Rahu olarak adlandırılan bir ejder üzerindeki dört kollu şeytani figür ile Ketu ismindeki boğa üzerinde duran dört kollu şeytani figür Cevzeher ile ilişkilendirilmektedir. Bu figürlerin üzerinde bulunduğu ejder ve boğa Ay'ın yükselme ve alçalma boğumlarını karşılamaktadır.²⁹

Ortaçağ Arap astronomi bilginleri tarafından Ay'ın yörüngesindeki noktalarını tanımlamak üzere kullanılan "Ejderin başı" ve "Ejderin kuyruğu" ifadelerine, 2. yüzyıl Yunan astronomlarından Batlamyus *Ay boğumları* olarak işaret etmektedir. İran ve Hint geleneklerinin etkisiyle oluştuğu düşünülen, Ay'ın yükseliş ve düşüş boğumlarını belirtmek üzere kullanılmış *Cevzeher* teriminin ise İngiltere ve Fransa'da 12. yüzyıla ait astronomi cetvellerine ilişkin bazı Latince eserlerde, boğumlara işaret etmek üzere Arapça *cevzeher* kelimesinin karşılığı olarak *draco* kelimesiyle kullanıldığı bilinmektedir.³⁰

9. yüzyılda tamamlandığı bilinen kozmogoni ve kozmoloji içerikli Pehlevi eser Bundahisn'deki Zerdüş astrolojisine ilişkin bilgiler arasında, Ay'ın yükseliş ve düşüş boğumlarını temsil etmek üzere göğün ortasında bir yılan gibi uzandığı düşünülen ejderin başının iki imgeli İkizler burcunda, kuyruğunun ise Yay burcunu temsilen kentaurda bulunduğu, baş ve kuyruk arasında 6 takımyıldız sıralandığı ve ejderin her 10 yılda bir ters yönde hareket ederek kuyruğun başa başın da kuyruğa yöneldiği belirtilmektedir.³¹ Tüm bu anlatılardan yola çıkarak İslam sanatında bilhassa Yay burcunu temsil eden kentaur figürünün kuyruk bitimindeki ejder başı tasvirinin, doğrudan cevzeher kavramıyla ilişkisi dolayısıyla önem arz ettiğini vurgulamak gerekmektedir.

27 Azarpay, Kilmer, 1978, 368.

28 Hartner, 1973-4, 106, 108.

29 Kotyk, 2018, 47.

30 Bryan, 2016, 142.

31 MacKenzie, 1964, 515, 516, 525.

İslam sanatında burçlar kuşağına yönelik en eski gökyüzü haritasının, Emevi dönemi kasırlarından Ürdün'ün Amman şehri yakınındaki 8. yüzyılın başlarında inşa edilmiş Kusayr Amra'da yer aldığı bilinmektedir. Kasrın hamam bölümü sıcaklık kubbesindeki Helenistik sanat etkisi taşıyan burçlar kuşağına ilişkin freskte çeşitli takımyıldızları ve burçlar resmedilmiştir (Res. 1). Kubbe freskinin merkezinde Büyük ayı ve Küçük ayı takımyıldızları ile aralarında Ejderha takımyıldızının kuyruğu resmedilmişken, ikinci dairede kollarını açmış vaziyetteki Andromeda takımyıldızı ile Cassiopia, Kuğu, Hercules ve Yılan takımyıldızları, dıştaki dairede ise Yay, Akrep, Oğlak ve Kova burçları ile Yunus takımyıldızının tasvirleri yer almaktadır.³² Buradaki Yay burcu temsilinin geriye dönük olarak yayını germiş ve kuyruğuna doğru nişan alarak ok atar vaziyetteki kentaur figürü şeklinde tasvir edildiği görülmektedir. Gövdesi çıplak resmedilmiş kentaurun yalnızca boynundan sarkan yeşil örtü yürüyüş istikametinden yukarıya doğru dalgalanmaktayken, uzun kuyruğunun ejder başıyla nihayetlendiği belli belirsiz seçilebilmektedir (Res. 2).

Bu freskteki astrolojik resim geleneğinin sonraki dönemlerde kaleme alınmış elyazması eserlere ait aynı konulu tasvirleri yoğun biçimde etkilediği anlaşılmaktadır. Okçu (Râmî) ya da yay (Kavs) tabir edilen Yay burcu tasvirindeki figürün Ortaçağ'da iki klasik prototipinin bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi yarı insan yarı keçi görünümündeki tuhaf yaratığın ayakta duruş pozisyonunda yayını doğrultması şeklinde, ikincisi ise kentaurun aynı şekilde okunu atmak üzere tasvir edilmesidir. İslam dönemindeki astroloji konusunda yazılmış en eski minyatürlü eser olarak bilinen sabit yıldızların tasvirlerine dair *Suveru'l Kevâkibu's Sâbita*'nın müellifi Abdurrahman es-Sûfî (ö. 986)'nin Batlamyus ile benzer şekilde ikinci Yay burcu tipolojisini benimsediği anlaşılmaktadır. Ancak es-Sûfî Yay burcu tanımlamasında kentaurun saç bandından sarkan kurdelelerde bazı yıldızların varlığından söz ederken (Res. 3), Batlamyus bu yıldızları kentaurun pelerinine yerleştirmektedir. Yay burcunun klasik temsilleri ise Kusayr Amra freskinde olduğu üzere sırtından sallanan bir örtü eşliğindedir. Bu temsilde kentaur geriye doğru atış gerçekleştirirken, örtüsü ön tarafa yani hareket yönüne doğru dalgalanmaktadır. Es-Sûfî'nin kitabından da anlaşıldığı üzere bu tür bir temsilin İslam dünyasında yalnızca Kusayr Amra'ya özgü olmadığı ortaya çıkmaktadır. Es-Sûfî'nin eserinde karşılaşılan bir başka kentaur figürü de Kantûrus takımyıldızı tasvirlerindedir. Bu tasvirlerdeki kentaur figürü bir elinde yaprak demeti taşıırken, diğer eliyle Lupus (Aslan) takımyıldızının arka bacağına kavramaktadır (Res. 4).³³

Yazma eser açısından en erken örnekler olarak, 11. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiş bu eserdeki her iki kentaur figürünün de gövdelerinin insan biçimindeki üst kısımlarının kıvrımlı hatlara sahip gömlek benzeri bir kıyafetle giyinik vaziyette resmedildiği görülmektedir. Yay burcu tasvirinde kentaurun başını örten ve taylesanları geriye doğru dalgalanan bir sarık bulunmaktayken, Kantûrus takımyıldızı tasvirindeki

32 Zayadine, 1978, 29.

33 Wellesz, 1959, 10, 11. Es-Sûfî'nin eserinin geç tarihli nüshalarındaki yay burcu ve Kunturus takımyıldızı tasvirleri için aynı esere müracaat edilebilir.

Resim 1: Kusayr Amra Hamamı Sıcaklık Kubbesindeki Burçlar Kuşağı, 8. yüzyıl, Amman, Ürdün.

Resim 2: Resim 1'den Detay, Yay Burcu Temsilcisi Kentaür Tasviri

Resim 3: Yay Burcu Tasviri, *Suveru'l Kevâkibu's Sâbita*, 1009-10, Oxford Bodleian Library, Marsh 144. (Wellesz, 1959, Fig.14.)

Resim 4: Kantûrus Takımyıldızı Tasviri, *Suveru'l Kevâkibu's Sâbita*, 1009-10, Oxford Bodleian Library, Marsh 144. (Wellesz, 1959, Fig.17.)

kentaur figürünün ensesine uzanan saçları üzerinde herhangi bir örtü yer almamaktadır. Bir başka dikkat çekici husus da Kusayr Amra freskinden farklı olarak bu tasvirlerdeki kentaur figürünün yürüyüş istikametine dönük olması ve Yay burcunu temsil eden kentaurun yayını ve okunu geriye dönmeksizin bu istikamete doğrultmasıdır. Tasvirlerde ayrıca figürü oluşturan bazı yıldız kümelerinin üzerine özel birtakım isimlendirmelerle notlar düşüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Yay burcu tasvirinde atın sağ ayağı üzerindeki yayı oluşturan yıldızlar için *En-ne'am 'ul-Vârid* (النعام الوارد) (Gelen Devekuşu), okun gerisindekiler için *En-ne'amu's-Sâdir* (النعام الصادر) (Giden Devekuşu), yanak üzeri için *Sehâbî* (سحابي) (Bulutlu), sol diz kapağı için *Rûkbet 'ür-Râmî* (ركبة الرامي) (Okçu'nun Dizi), toynağın üzeri için *Arkûb 'ur-Râmî* (عرقوب الرامي) (Okçu'nun ökçe kirişi), Kantûrus takımyıldızı tasvirinin sağ bacağı için *Ricl-ü Kantûrus* (رجل قنطورس) (Kantûrus'un bacağı) şeklinde ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

İslam sanatında kentaur figürünün işlendiği eserlerin çeşitliliği açısından Selçuklu döneminin ayrı bir önemi haiz olduğu açığa çıkmaktadır. 12. yüzyılın ikinci yarısı Zengi dönemine tarihlendirilen³⁴ Dicle Nehri üzerinde inşa edilmiş *Ceziret İbn*

34 Nicolle, 2013, 238.

Ömer Köprüsü'ndeki ayaklarda astroloji içerikli sekiz kabartmadan yedisinde gezegenlerin şeref burçları eşliğinde tasvir edildiği görülmektedir (Satürn-Terazi, Jüpiter-Yengeç, Mars-Oğlak, Güneş-Aslan, Venüs-Balık, Merkür-Başak, Ay-Boğa), sekizinci kabartmada Yay burcunu temsilen kentaur figürünün Cevzeher'i temsilen ejder eşliğinde resmedildiği anlaşılmaktadır. Bu sıralamaya göre diğerlerinden farklı olarak Aslan burcu Güneş'in evi iken şerefi olarak gösterilmiş ve herhangi bir gezegenin şeref anıyla ilişkilendirilmeyen Yay burcu ise beraberinde astrolojik olarak

Resim 5: Yay Burcu ve Cevzeher Kabartması, 12. yüzyıl, Ceziret İbn Ömer Köprüsü. (bk. Cizre Köprüsü, 2017)

bağlantısı bulunan ejderle işlenmiştir. Bu noktada *Metâliu's-Saâde ve Menâfiu's-Siyâde* isimli eserdeki kuyruğun şerefini yay burcunda gösteren tasviri (bk. Res. 19) hatırlamak uygun olacaktır. Bu sonuncu kabartmadaki kentaur ve ejder figürleri arasında da açıkça okunabilen Cevzeher ismine rastlanmaktadır.³⁵ Bazalt çerçeve içine alınmış kalker malzeme üzerindeki kabartmada geriye dönük vaziyette yayını gerip okunu sol tarafındaki ejderin ağzına nişan alan bir kentaur figürü yer almaktadır. Ejder figürünün kıvrımlı iri gövdesi düğümlendirilmiştir. Her iki figürün baş hizası arasındaki dikdörtgen kartaşa hakkedilmiş *cevzeher* (جوزهر) kelimesinin ikinci harfi olan *vav* harfi *he* harfine benzer biçimde işlenmişse de içerik bütünlüğü açısından *cevzeher* ifadesi anlaşılmaktadır (Res. 5).

Kusayr Amra freskindeki kentaur figürünün geriye dönük vaziyette kuyruğundaki ejdere yayını ve okunu doğrultması şeklindeki betimlemenin, Paris Bibliothèque Nationale'deki Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ithaf edildiği bilinen, *Dakâiku'l-Hakâik ve Kitâb-ı Münisü'l-Avârif* olarak adlandırılmış 1272-73 tarihli eserin Yay burcu tasvirinde de uygulandığı görülmektedir. Ancak buradaki tasvir birtakım farklılıklar da içermektedir. Bunlardan biri, tasvirdeki kentaur figürünün gövdesinin sarıya boyanmış alt kısmının at biçiminde değil de gerek form itibarıyla gerekse üzerindeki çizgisel hatlarla daha ziyade bir kaplanı andırır şekilde resmedilmesidir. Bir diğer farklılık, alt gövdeye kırmızı beyaz tonlarındaki bir kanat eklenmiş olmasıdır. Dönemin üslup-

35 Hartner, 1938, 114, 115, 119, 120, 135. *Metâliu's-Saâde ve Menâfiu's-Siyâde* isimli eserin Pierpont Morgan Library nüshasındaki bahsi geçen tasvirler için aynı makaleden istifade edilebilir. Köprü üzerindeki Yay burcu ve Cevzeher kabartmalarına ilişkin detaylı bilgi için ayrıca bk. Otto-Dorn, 1978-79, 133-136.

Resim 6: Yay Burcu Tasviri, Dakâiku'l-Hakâik ve Kitâb-ı Münisü'l-Avârif, 1272-73, y. 115b. (Bk. Gallica 2021a.)

sal geleneğini yansıtan bir başka ayrıntı ise figürün insan suretindeki üst kısmının tiraz kuşaklı eflatun renkte bir giysiye sahip olması ve başının etrafını dairenel formda altın yaldızlı bir halenin kuşatmasıdır (Res. 6).

Selçuklu döneminde kentaur figürünün bilhassa madeni eserler üzerinde ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu eserler içerisinde sikkeler yaygınlık kazanmışken, 13. yüzyıla tarihlendirilen döküm tekniğinde yapılmış bronz kilit parçaları arasında kentaur figürüne rastlanması dikkat çekmektedir. Başındaki tipik üç dilimli

börcüyle Selçuklu tarzını yansıtan ve sıra dışı biçimde kollarını iki yana açmış vaziyetteki kentaur figürünün giyinik haldeki üst kısmında kaftanının çaprast detaylarıyla işlenmiş olması işçilikteki inceliği vurgulamaktadır (Res. 7). Sikkeler açısından ise Hicri 599 (M 1202) yılında Artuklu Emiri Nasireddin Artuk Arslan bin İlgazi tarafından bastırılanlar önem arz etmektedir. Zira çeşitli müze ve koleksiyonlarda örneklerine rastlanan bu bakır ve bronz sikkelerin bir yüzünde kabartma halinde işlenmiş, kuyruğu ejder başıyla sonlanan ve geriye dönük şekilde oku ve yayıyla ejdere nişan alan kentaur figürüyle karşılaşılmaktadır (Res. 8, 9). Ancak aynı yüzyıl içerisinde basılmış Selçuklu sikkelerindeki at üzerinde ok ve yayıyla avlanan hükümdar tasvirlerini Yay burcu temsilcisi kentaur figürleriyle karıştırmamak gerekmektedir. Nitekim British Museum'da sergilenen 1248 tarihli gümüş bir Selçuklu sikkesinde yayını gererek ok atar vaziyetteki süvari tasvirinin, benzer şekilde işlenen kentaur figürüyle karıştırılarak teşhirde astrolojik unsurlu İslam sikkeleri kategorisine dahil edilip Yay burcu tasvirli sikke olarak sunulduğu bir örneğe rastlanmıştır (Res. 10).

Genel itibarıyla tasvirlerinin karakalem çalışması şeklinde ele alındığı *Suveru'l Kevâkibu's Sâbita*'nın geç tarihli nüshalarında da gerek Yay burcunu gerekse Kantûrus takımı yıldızını temsilen kentaur figürlerinin çok yakın benzerliklerle resmedildiği görülmektedir. Bu siyah-beyaz tasvirlerdeki renklendirmenin sadece figürü oluşturan yıldız noktalarının kırmızıya boyanması suretiyle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu

Resim 7:

Kentaur Biçimli Bronz Kilit Parçası, Selçuklu Dönemi, 13. yüzyıl, Sadberk Hanım Müzesi. (Bodur, 1987, 93.)

Resim 8:

Kentaur Tasvirli Bakır Sikke, Artuklu Dönemi, Mardin, 1202 (H 599)

(Topraktepe, 2009, 102.)

Resim 9:

Kentaur Tasvirli Bakır Sikke, Artuklu Dönemi, Mardin, 1202 (H 599)

(Topraktepe, 2009, 102.)

Resim 10:

Avlanan Süvari Tasvirli Gümüş Sikke, Selçuklu Dönemi, Sivas, 1248 (H 646). British Museum.

Resim 11: Yay Burcu Tasviri, *Suveru'l Kevâkibu's Sâbita*, 14. yy.(?), y. 112b. (Bk. Gallica 2021b.)

Resim 12: Kantûrus Takımyıldızı Tasviri, *Suveru'l Kevâkibu's Sâbita*, 14. yy.(?), y. 163b. (Bk. Gallica 2021c.)

yazmalardaki kentaur figürünün kuyruğunda ejder başı bulunmaksızın tasvir edilmesi bilhassa dikkat çekmektedir. Örneğin eserin 14. yüzyıla tarihlendiği düşünülen Bibliothèque Nationale'deki nüshasının söz konusu tasvirlerinde de benzer detaylara rastlanmaktadır (Res. 11, 12). Aynı şekilde farklı dönemlere ait benzer konulu pek çok eserin tasvirlerinde de aynı geleneğin sürdürülüşü izlenebilmektedir. Selçuklu döneminden itibaren İlhanlı, İncü, Celayirli, Akkoyunlu, Timurlu, Safevi ve Osmanlı dönemine kadar farklı dönemlere ait üslup özellikleriyle, El-Cezerî'nin 1206 tarihli *Kitâb fî Ma'rifetu'l-Hiyeli'l-Hendesiye'si*, 1399 tarihli *Kitâbu'l-Bulhân*, Nasreddin Tûsî'nin 1403 tarihli *Tercüme-i Kitâb-ı Suveru'l-Kevâkib'i*, 1411 tarihli *İskender Sultan Mecmuası*, Kazvinî'nin *Acâibu'l-Mahlûkât ve Garâibu'l-Mevcûdât*'ının farklı yüzyıllara tarihlendirilen çeşitli nüshaları ve 1441 tarihli *Mecmua-i Eş'ar* Yay burcu ile Kantûrus takımyıldızı tasvirlerinin³⁶ de yer aldığı bu eserlerden bazıları olarak sayılabilir. Bu tasvirlerden bir kısmında Yay burcu betimlemesi yürüyüş doğrultusuna dönük halde ok ve yay taşıyan bir kentaurken, bazılarında geriye dönük vaziyettedir. Bazı tasvirlerde kentaurun kuyruğu ejder başı şeklinde sonlanmışken, bazılarında bu ayrıntının yer almadığı görülmektedir. Figürün üst kısmı çoğu zaman giyinik haldeyken, istisnai olarak çıplak betimlendiği örneklerle de rastlan-

36 Söz konusu tasvir örnekleri için bk. Kundak, 2011, 294, 295, 363, 364.

Resim 13: Kantûrus ve Karga Takımyıldızı Tasvirleri, *Acâibu'l Mahlûkât ve Garâibu'l Mevcûdât*, 15. yy.(?), Freer Gallery of Art. (Badiee, 1984, Fig.8)

Resim 14: Yay ve Oğlak Burcu Tasvirleri, *Acâibu'l Mahlûkât ve Garâibu'l Mevcûdât*, 15. yy.(?), Freer Gallery of Art. (Badiee, 1984, Fig.9)

maktadır. Figürün başında ise dönemin geleneğine uygun bir başlık, sarık ya da hale bulunmaktadır. Örneklerin çoğunda figürün belden aşağısına at formu verilmişken, bazı örneklerde bu kısmın pars, kaplan, timsah ya da sadece ejder gövdesini andırır şekilde resmedilmesi dikkat çekmektedir. Bu örneklerde Yay burcu betimlemeleriyle çok yakın benzerlikteki Kantûrus takımyıldızı temsilcisi olan kentaur figürü yalnızca ok ve yay taşımayışıyla farklılık arz etmektedir. Es-Sûfi'nin eserine ait nüshaların dışındaki örneklerde kentaur figürünün çeşitli renk ve tonlarda boyandığı görülmektedir.

Kazvinî'nin *Acâibu'l-Mahlûkât ve Garâibu'l-Mevcûdât* isimli eserinin 15. yüz-yıl Akkoyunlu dönemine tarihlendirilen bir nüshasında da alışılmışın dışında bazı ayrıntılarla karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri Kantûrus takımyıldızı tasvirindeki kentaur figürünün tepesi ejder başıyla nihayetlenen bir kanada sahip olmasıdır. Ayrıca es-Sûfi'nin eserindeki betimlemelerden farklılık arz eden diğer ayrıntı ise gerek Kantûrus takımyıldızı gerekse Yay burcu tasvirinde kentaur figürünün ejder başıyla biten kuyruğunun kalp şeklinde düğümlenmiş olmasıdır (Res. 13, 14). Aynı eserin erken tarihli nüshalarında bu uygulamaya rastlanmamakla beraber, ejder motifinin gövdesinin kalp şeklinde düğümlendiği örnekler maden ve taş işçiliği gibi farklı alanlarda bilhassa Anadolu'nun güneydoğu ve doğusundaki eserlerde olmak üzere İslam sanatında sıklıkla rastlanmaktadır. Her ne kadar kentaurun kuyruğunun ejder başıyla sonlanması astrolojik açıdan Yay burcuyla

ilişkilendirilmekteyse de, söz konusu eserde Kantûrus takımyıldızının yanı sıra Yılan ve Ejderha takımyıldızlarının da gövdelerinin kalp şeklinde düğümlenerek resmedilmiş oluşunun yerel bir ikonografiye işaret edebileceği düşünülmektedir.³⁷

Konuya ilişkin 16. yüzyıla ait eser örneklerinden biri Staatliche Museen zu Berlin’de yer alan sıraltı tekniğindeki seramik tabaktır. Safevi dönemi 1563-64 yıllarına tarihlendirilen, şeffaf sır altına beyaz zemin üzeri mavi renk desenli tabağın³⁸ pervazındaki dalga motifleri arasına yerleştirilmiş dairesel madalyonlar içerisinde sırasıyla on iki burç tasviri bulut motifleri eşliğinde nakşedilmiştir. Akrep ve Oğlak burçları arasında yer alan

Yay burcu tasviri, elinde yayını gererek geriye doğru ok atar vaziyette, kuyruğundaki ejder başını nişan alan bir kentaur figürü ile gerçekleştirilmiştir. Tabağın merkezindeki iri madalyonda, rûmî ve palmet kıvrımlarıyla oluşturulmuş nebati kompozisyonun ortasında sanatçı ismi ile hicri tarih “*Ameli Abd evahir fî sene 971*” ifadesiyle belirtilmiştir (Res. 15).

Türk İslam Eserleri Müzesi’ndeki 1583 tarihli *Zübdet’ üt-Tevârih* isimli eser, büyük ölçüde peygamber kıssalarını ele alan ve aynı zamanda Osmanlı padişahlarına yönelik silsilenâme niteliğindeki bir tarih kitabı olmakla beraber, giriş bölümünde ay menzilleri, burçlar kuşağı ve gezegenlerden müteşekkil bir felekler küresi tasvirine yer vermesiyle astrolojiyle dolaylı olarak ilişkili eserlerden biri niteliğinde bu çalışmaya dahil edilmiştir. Benzer çok sayıda gök küresi tasvirlerinde rastlanacağı üzere, burada da Akrep ve Oğlak burçları arasına *el-Kavs* (القوس) adıyla yerleştirilen Yay burcunun, geriye dönük vaziyette yayını gererek okuyla kuyruğundaki ejder başını nişan alan bir kentaur sûretinde betimlendiği görülmektedir (Res. 16). Buradaki tasvirde diğer tüm ay menzili ve burç tasvirlerinde uygulandığı şekliyle kentaur figürü de altın yıldız ile boyanmıştır. Aynı şekilde doğrudan astroloji konulu eserlerden biri olmayıp, 17. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Osmanlı dönemi *Falname* nüshasının gök küresi betimlemesinde de benzer bir kentaur tasviriyle karşılaşılmaktayken, buradaki figürün renkli giysiler içerisinde ve sarıklı bir görünüme sahip olup belden aşağısının benekli formuyla parsa benzemesi dikkat çekmektedir (Res. 17).

Resim 15: Sıraltı Tekniği Seramik Tabakta Burçlar Kuşağı, Safevi Dönemi, 1563-64. (Bk. Staatliche Museen zu Berlin, 2021.)

37 Badiée, 1984, 99.

38 Staatliche Museen zu Berlin, 2021.

◀ Resim 16:

Gök Küresinin Burçlar Kuşağındaki Yay Burcu Temsilcisi Kentaur Tasviri, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1583, y. 6b, Türk İslam Eserleri Müzesi, 1973.

Resim 17: Gök Küresinin Burçlar Kuşağındaki Yay Burcu Temsilcisi Kentaur Tasviri, *Falnâme*, 1614-16, y. 17b, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H 1703. (Farhad & Bağcı, 2009, 176.)

Konuya ilişkin en geç tarihlili örneklerin 18. yüzyıla ait eserlerde yer aldığı bilinmektedir. Osmanlı dönemindeki doğrudan astrolojik içeriğe sahip bu eserlerden biri 18. yüzyılın ilk yarısına ait üç farklı nüshası bulunan *Tercüme-i İkdü'l-Cümân fi Târih-i Ehli'z-Zamân*'dır. Bu eser İslam tasvir sanatının önceki dönemlerine ait klasik örneklerden farklı resim anlayışıyla ayrı bir konuma sahiptir. Gerçeğe yakın vücut oranlarıyla, tonlanarak boyanmış hacimli figürlerin yer aldığı tasvirlerde Avrupa resminin etkileri yoğun biçimde hissedilmektedir.³⁹ Eserdeki gerek Yay burcu ve gerekse Kantûrus takımyıldızı tasvirlerinin bilhassa çıplak görünümleleriyle Antik dönem etkisini yansıttığı düşünülmektedir. Ayrıca her iki tasvirdeki kentaur figürlerinin sakallı oluşu da erken dönem örneklerinden farklılık arz etmektedir. Yay burcu tasvirlerindeki kentaurun Kusayr Amra freskindeki gibi omzundan sarkan örtü eşliğinde resmedilmesi de bu noktada dikkat çekmektedir. Ancak freskten farklı olarak bu tasvirlerde kentaurun yürüyüş iştikametine dönük olduğu görülmektedir. Kantûrus takımyıldızı tasvirindeki kentaur figürüyle erken dönem örnekleri arasındaki bariz farklılıklar ise figürün çiçek demeti yerine mızrak taşıması,

39 Kundak, 2011, 123, 124.

Resim 18: Yay Burcu Tasviri, *Mecma'u'l-Felekiyyât*, 1795, y. 24b, Amasya Yazma Eser Kütüphanesi, 05 Ba 1883/1. (Er, 2020, 107.)

görünümü veren yeşil renkli fırça darbeleriyle gökyüzü ise beyaz ve kırmızı tonlarındaki bulutumsu helezonik kıvrımlarla hareketlendirilmiştir. Kentaur figürünün tepede toplanmış bir tutam siyah saç ile sol kulağından sarkan kırmızı halka şeklindeki küpesi dikkat çekmektedir. Klasik dönem örneklerinden farklı olarak tasvirde canlı renkler yerine mat renklerin ve pastel tonların tercih edildiği anlaşılmaktadır (Res. 18).

Değerlendirme ve Sonuç

Tuhaf yaratıklar sınıfındaki kentaur figürünün köken itibariyle ilişkili olduğu Antik dönem mitolojisi ve sanatının içerik boyutuyla olmasa da biçimsel boyutuyla kısmen etkisinde kalarak İslam sanatında tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Zira kentaur figürünün mitolojik bağlamda değilse de astrolojik açıdan Yay burcu temsilcisi olarak Babil dönemine kadar izleri saptanabilen köklü geçmişi bulunmaktadır. Mezopotamya çıkışlı olduğu anlaşılan bu tasavvur çeşitli medeniyetler vasıtasıyla kurgulanarak İslam medeniyetindeki gökbilimsel birikimin alt yapısını oluşturmuştur. Çalışmada incelenen çeşitli örnekler vasıtasıyla da sunulduğu üzere İslam sanatındaki kantûrus (kentaur) tasviri doğrudan ve yalnızca astronomi ve astroloji ilimleriyle ilişkili olmasıyla gerek Antik dönem sanatından gerekse bu dönem etkisinin yoğun biçimde hissedildiği Avrupa resim sanatından ayrılan sınırlara sahiptir. Ancak tasvirin oluşumunda içerik açısından olmasa da üslupsal açıdan batı sanatı etkileri taşıyan uygulamalara en erken ve en geç tarihli örneklerde rastlamak mümkündür. 8. yüzyıla ait Kusayr Amra freskinin İslam sanatı için ilk örneği teşkil etmesiyle bu etkileşimin kaçınılmazlığı bir yana, 18. yüzyıla tarihlendirilen

bacağından tuttuğu hayvanın aslan yerine yaban domuzuna benzemesi ve taşıdığı mızrağı bu yaban hayvanına saplar vaziyette olmasıdır. Son olarak astronomi ve astroloji konusuna dair en geç tarihli minyatürlü eser olduğu tespit edilmiş, 1795 tarihli Osmanlı dönemi elyazması *Mecma'u'l-Felekiyyât*'da yer alan Yay burcu tasvirinde de erken örneklerdeki ikonografinin tekrarlandığı görülmektedir. “Kavs burcudur yay ve ok tutar” başlığı altında betimlenen Yay burcu tasvirinde de giyinik haldeki kentaur geriye dönük vaziyette doğrulttuğu ok ve yayıyla kuyruğundaki ejder başına nişan almaktadır. Yarı beyzi bir çerçeve ile sınırlandırılmış tasvirde, zemin çimen

Resim 19:

Re's (Ejderin Başı) ve
Zenb (Ejderin Kuyruğu)
Tasvirleri, *Metâliu's-Saâde*
ve *Menâfiu's-Siyâde*, 1582,
y. 35a.
(Bk. Gallica 2021d.)

Tercüme-i İkdü'l-Cümân fî Târih-i Ehli'z-Zamân nüshalarının tasvirlerindeki etkileşim döneminin sanatsal eğilimleriyle açıklanan farklı bir konuma sahiptir. Bu iki örnekte karşılaşılan anatomik hatların vurgulanması, figüre hacim kazandırılması ya da figürün sakallı olarak betimlenmesi gibi hususlar her iki yüzyıl aralığındaki diğer örneklerde uygulanmamıştır. Sadece bu figürlerdeki çıplaklık vurgusunun sonraki dönemlerde istisnai olarak tekrar ettiğine şahit olunmaktadır.

İslam sanatına özgü birtakım unsurların kompozisyona ilave edilmesinin dışında ana hatlarıyla kentaur tasvirlerinin İslam öncesi gelenekten devralınan ikonografik detaylarla şekillendirildiği aşıkardır. Bu oluşumda gökbilimsel tarifler kuşkusuz büyük rol oynamaktadır. Örneğin es-Sûfi'nin eserinin farklı nüshalarındaki tasvirlerde Batlamyus'un tanımlamalarının etkisi çok açıktır. Yay burcu ve Kantûrus takımyıldızı betimlemelerinde genel çerçeveyi oluşturan, belden aşağısı at belden yukarısı insan biçimindeki melez yaratık karakalem tekniğindeki bu tasvirlerde en yalın haliyle ele alınmış, kuyruğundaki ejdere dahi yer verilmemiştir. Geçmiş örneklerden farklı olarak giyinik haldeki bu figürlerin başları da bilhassa Yay burcu temsilinde sarıkle örtüldür. Yay burcu tasviri için en bariz ayrıntıyı kentaurun taşıdığı ok ve yay oluşturmaktayken, Kantûrus takımyıldızında çiçek ya da yaprak demeti ve Aslan takımyıldızı ön plana çıkmaktadır. Diğer elyazmalarının yanı sıra farklı kategorideki eserlere ait daha geç tarihli tasvirlerde ise bu oluşuma Cevzeher'i temsilen kuyruktaki ejder başının eklenişine ve kentaur figürünün *Suveru'l Kevâkibu's Sâbita* minyatürlerinden farklı olarak çoğu zaman geriye dönük pozisyonda resmedilişine rastlanmaktadır. Az sayıda örneği bulunmakla beraber figürün kanatlı olarak tasvir edildiği hatta kuyruğundaki ejder başı dışında kanadına da ikinci bir ejder başının ilave edildiği görülmektedir. Kuyruğun kalp şeklinde düğümendirilmesi ya da başın dairesel formda hale ile kuşatılması gibi uygulamalar ise dönemsel ve yöresel geleneği yansıtan ikincil unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Cizre Köprüsü'ndeki kabartma ise gerek Cevzeher ismini doğrudan içermesiyle gerekse kentaurdan bağımsız bir ejder figürü sergilemesiyle sıra dışı bir örnek teşkil etmektedir. Buradaki ejder figürünün kalın gövdesinin bütünüyle kalp biçiminde düğümendirilmiş olması da dikkat çekmektedir. Bilhassa elyazmalarındaki tasvirlerle özgü bir başka ayrıntı da çeşitli şekillerde renklendirmenin de etkisiyle kentaur figüründe gövdenin alt kısmının kimi zaman kaplan ve pars gibi yırtıcı bir hayvana kimi zamanda timsah ya da yılan gibi bir sürüngene benzer şekilde betimlenmesidir.

Dönem ve coğrafya açısından değerlendirildiğinde, kentaur tasvirinin Selçuklu çağında ve bilhassa Zengi ve Artuklu atabeylikleri vasıtasıyla yaygınlaşması önem arz etmektedir. Bu dönemde ve sonrasında coğrafi açıdan da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi ile İran'ın ön plana çıktığı farkedilmektedir. Bu dönem salt eser sayısının fazlalığı açısından değil, eser niteliğinin çeşitliliği noktasında da ön plana çıkmaktadır. Zira el yazması eserlerin yanı sıra, taş oyma-kabartma, maden ve seramik sanatı gibi farklı alanlarda zengin örneklerle karşılaşmaktadır. Bu döneme damgasını vuran Artuklu sikkelerinin ayrıca önemi haizdir. Bu oluşumda tasvirin Mezopotamya çıkışlı olmasının da etkili olabileceği düşünülmektedir. Selçuklu dönemini müteakip çok sayıda İslam hanedanı ya da devleti eliyle hassaten kitap sanatlarına özgü olmak üzere geleneğin sürdürüldüğü takip edilebilmektedir. Osmanlı dönemine gelindiğinde ise 16. yüzyıldan itibaren astroloji ve astronomi ilimleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili elyazması eserlerde Yay burcu ve Kantûrus takımyıldızı temsilcisi kentaur figürleriyle karşılaşmaktadır. Konuya ilişkin tespit edilebilen en geç tarihli yazma eser de bu döneme aittir.

KAYNAKÇA

- Azarpay, G. ve Kilmer, A. D. (1978). The Eclipse Dragon on an Arabic Frontispiece-Miniature, *Journal of the American Oriental Society*, 98 (4), 363-374, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Badiee, J. (1984). The Sarre Qazwini: An Early Aq Qoyunlu Manuscript?, *Ars Orientalis*, 14, 97-113, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Bayladı, D. Tanrıların Öyküsü, 4. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Birünî (1934). *Kitabü't-Tefhim li Evâil Sına'atü't-Tencîm*. (R. R. Wright, Çev.), London.
- Bodnar, S. (2007). Two Fragments of a Renaissance Bronze Zodiac Frieze, *Metropolitan Museum Journal*, 42, 95-105, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Bodur, F. (1987). *Türk Maden Sanatı*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.
- Bryan, E. J. (2016). Astronomy Translated: 'Caput Draconis' and the Pendragon Star in Geoffrey of Monmouth, Wase, and Lazamon, *Arthuriana*, 26 (1), 141-163, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Cizre Köprüsü (2017). *Büyük Selçuklu Mirası*. (Konya - Selçuklu Belediyesi). URL: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/cizre-koprusu>
- Çaycı, A. (2000). *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dawson, W. R. (1949). Chiron the Centaur, *The Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 4 (3), 267-275, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Demiriz, Y. (2005). *Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler*, İstanbul: Yorum Sanat.
- Dorn, B. (1829). Description of the Celestial Globe Belonging to Major-General Sir John Malcolm..., *Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2 (1), 371-392, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- El-Endelüsî, S. (2014). *Tabakâtü'l-Ümem*. (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Er, Z. (2020). Amasya Yazma Eser Kütüphanesi 1883 Numaralı Mecma'u'l-Felekiyyât Yazmasının Minyatürleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Estin, C. ve Laporte, H. (2005). Yunan ve Roma Mitolojisi. (M. Eran, Çev.), 19. Basım, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Farhad, M. ve Bağcı, S. (2009). Fahnama The Book of Omens, USA: Thames&Hudson.
- Gallica [2021a]. Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits. Persian 174. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8410888f/f238.image>
- Gallica [2021b]. Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits. Arabe 2489. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8406151k/f230.image>
- Gallica [2021c]. Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits. Arabe 2489. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8406151k/f332.image>
- Gallica [2021d]. Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits. Supplément Turc 242. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8427189w/f79.image>
- Gurshtein, A. A. (1997). The Origins of the Constellations: Some provocative hypotheses link the origins of the constellations to the procession of the earth's axis and the symbolic imagery of ancient people, *American Scientist*, 85 (3), 264-273, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Hachlili, R. (1977). The Zodiac in Ancient Jewish Art: Representation and Significance, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 228, 61-77, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Harezmi (1989). *Mefâtihu'l-Ulûm. (İ. El-Ebyârî, Thk.)*, Beyrut: Dâru'l Kitâbu'l Arabî.
- Hartner, W. (1938). The Pseudoplanetary Nodes of the Moon's Orbit in Hindu and Islamic Iconographies, *Ars Islamica*, 5 (2), 112-154, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Hartner, W. (1973-74). The Vaso Vescovali in the British Museum: A Study on Islamic Astrological Iconography, *Kunsts des Orients*, 9 (1/2), 99-130, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.

- Hartner, W. (1991). *Al-Djawzahar. The Encyclopaedia of Islam* (C. 2, 501-502), Leiden: E. J. Brill.
- Kandeler, R. ve Ullrich, W. R. (2009). Symbolism of Plants: Examples from European-Mediterranean Culture Presented with Biology and History of Art, *Journal of Experimental Botany*, 60 (12), 3297-3299, Erişim: 26 Haziran 2020, Jstor.
- Kotyk, J. (2018). Japanese Buddhist Astrology and Astral Magic, *Japanese Journal of Religious Studies*, 45 (1), 37-86, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Kundak, A. N. (2011). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Minyatüründe Yıldızlar ve Burçlar: Tercüme-i 'İkdü'l-Cümân Fi Târih-i Ehli'z-Zamân Nüshalarının Tasvirleri, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mackenzie, D. N. (1964). Zoroastrian Astrology in the Bundahisn, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 27 (3), 511-529, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Nicolle, D. (2013). The Zangid Bridge of Ğazirat ibn 'Umar ('Ayn Diwar/Cizre): A New Look at the Carved Panel of an Armoured Horseman, *Bulletin D'études Orientales*, 62, 223-264, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Otto-Dorn, K. (1978-79). Figural Stone Reliefs on Seljuk Sacred Architecture in Anatolia, *Kunst des Orients*, 12 (1/2), 103-149, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, c. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Reiner, E. (1995). Astral Magic in Babilonia, *Transactions of the American Philosophical Society*, 85 (4), 1-150, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Scobie, A. (1978). The Origins of Centaurs, *Folklore*, 89 (2), 142-147, Erişim: 11 Mart 2017, Jstor.
- Sela, S. (2016). Al-Fargânî on the 48 Ptolemaic Constellations: A Newly Discovered Text in Hebrew Translation, *Aleph*, 16 (2), 249-365, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Staatliche Museen zu Berlin, [2021]. Preupischer Kulturbesitz, Online database of collections. URL: <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&lang=de> [Erişim: 16 Mart 2021]

- Şirvânî, Ş. (2019). Riyâzu'l-Kulûb. (S. Koç Konuksever, Haz.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Taş, İ. (2017). Türk Düşüncesinde Kozmogoni ve Kozmoloji, Konya: Palet Yayınları.
- Topraktepe, E. (Ed.). (2009), Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tûsî, (2012). Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Tıpkıbasım). (Günay Kut, Haz.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Upton, J. M. (1933). A Manuscript of 'The Book of the Fixed Stars' by Abd Ar-Rahman As-Sufi, Metropolitan Museum Studies, 4 (2), 179-197, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Waerden, B. L. (1952-53). History of the Zodiac, Archiv für Orientforschung, 16, 216-230, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Webster, D. (1940). The Origin of the Signs of the Zodiac: An Interpretation from the Psychological Viewpoint, American Imago, 1 (4), 31-47, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Wellesz, E. (1959). An Early al-Sûfî Manuscript in the Bodleian Library in Oxford: A Study in Islamic Constellation Images, Ars Orientalis, 3, 1-26, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.
- Zayadine, F. (1978). The Umayyad Frescoes of Quseir 'Amra, Archaeology, 31 (3), 19-29, Erişim: 2 Mart 2020, Jstor.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: 30, Sayı: 1 Nisan 2021

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: 30, Issue: 1 April 2021

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics

ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD